

BERKES TAMÁS

Az ötvenhatos cseh passzivitás okai és értelmezése

2001-ben jelent meg Prágában Muriel Blaive, fiatal francia történész közel ötszáz oldalas monográfiája, amely a cseh társadalom 1956-os passzivitását elemzi nagy forrásanyag feldolgozásával.¹ A könyv – mivel a nemzeti önszemlélet kritikus rétegeit feszegeti – nem csupán szakkörökben kellett feltűnést. Arra keresi a választ, hogy az 1956-os lengyel és magyar megmozdulások idején Csehország miért nem követte a forradalmi példát, miért szalasztotta el a kínálókozó lehetőséget, és így miért nem alakult ki a szovjet blokk nyugati szárnyának antisztálinista egységfrontja (amelybe a szerző egyébként beleérti a titói Jugoszláviát is). Nem kétséges, hogy Blaive jó kérdéseket tett fel és alapos munkát végzett, de elemzésébe beszűrődnek a cseh társadalom morális állapotát érintő negatív sztereotípiák. Mai cseh értelmiségiekkel folytatott háttérbeszélgetéseiből reflektálatlanul veszi át az egykori diákok önironikus megjegyzéseit, kesernyés kitételeit, melyek az események eredeti kontextusát a rá következő fél évszázad tapasztalataival színezik át. Blaive egyik interjúalanya felidéz például egy hatvanas évekbeli beszélgetést, amelyben a magyar forradalomhoz hasonló csehországi fejlődést egy diáklány ezekkel a szavakkal hárítja el: „a csehekről köztudott, hogy amolyan knédliis nemzet”.²

Az *Elszalasztott lehetőség* című monográfia három részre, ezen belül húsz fejezetre oszlik. Az első rész az 1956-os év első felére összpontosítva tárgyalja a desztalinizációs folyamatot: nyomon követve Hruscsov titkos beszédének hatását a cseh nyilvánosságban, kitérve az október előtti lengyel és magyar eseményekre, bemutatva a XX. kongresszus nyo-

¹ Muriel BLAIVE: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956.* (Elszalasztott lehetőség. Csehszlovákia és az 1956-os év.) Praha, 2001.

² Uo. 97.

mán bekövetkező csehszlovákiai változásokat (a pártbeli vitákat éppúgy, mint a társadalmi nyugtalanság kifejeződéseit). Az írók lázadását, a diákok demonstrációit és a pártellenzék színre lépését nem tekinti átütő erejű fejleménynek, mivel hiányzott belőlük a világos cél és az eltökéltség. A szerző azonban nem áll meg itt, az események pusztá bemutatásánál, mivel célkitűzése szerint „rezsim és társadalom” bonyolult viszonyrendszerét is fel kívánja fejteni. A diktatúra „cseh gyökereit” vizsgálva az 1948-as kommunista hatalomátvételig gombolyítja vissza az eseményeket, de figyelmét nem kerüli el az 1938 és 1948 közötti időszak (német megszállás, koalíciós korszak) számos olyan fejleménye sem, amely a kommunisták sikerét és a cseh társadalom ötvenhatos passzivitását látszik megelőlegezni.

Ennek megfelelően könyvének második részében Blaive a cseh történetírás eddigi eredményeit veszi górcső alá, s úgy találja, hogy túl sok önfelmentő mítosz szüremkedik be a negyvenöt utáni másfél évtizeddel foglalkozó szaktudományos munkákba. Elutasítja a közkedvelt önsztereotípiát a csehek természetes kulturáltságáról és demokratizmusáról, amely állítólag meggátolta a nyílt összecsapást a kommunista hatalommal (s amelyben az emigráns historiográfia is osztozik). Vitatja a kommunista párt „demokratikus gyökereire” hivatkozó nézeteket, igyekszik rekonstruálni az 1951-ben és 1953-ban tetőző munkástiltakozások mozgatórugóit. Arra a megállapításra jut, hogy a munkások elsősorban anyagi körülményeik romlása, nem pedig a rendszer egésze ellen tiltakoztak. Elhárítja a Klement Gottwald szerepét mentegető véleményeket, mivel szerinte az 1953-ban elhunyt pártfőtítkár megítélésében semmi alapja sincs annak a beállításnak, hogy belső meggyőződése ellenére szolgálta ki a sztálini politikát. Blaive külön fejezetben vizsgálja a kormányzati terror szerepét – mint ami a csehek passzivitásának egyik magyarázata lehet –, s cáfolja a korábbi szakirodalom feltevését, hogy a csehszlovákiai represszió erősebb és brutálisabb lett volna, mint a lengyel és a magyar. Számos rész kérdésben önálló álláspontot és/vagy hipotézist fejt ki, amely eltér a cseh történetírás eddig mértékadó áramlatától. Korrekciói, melyekbe szenvedélyes felhangok keverednek, rendre egyetlen irányba mutatnak. Nem kevés elfogultsággal azt igyekszik érzékeltetni, hogy az ötvenhatos passzivitás kínos témáját azért mellőzte eddig a cseh történetírás, mert a volt reformkommunista értelmiségiek szívesen ápolják magukban egykori hősiek ellenállásuk emlékét, s eközben elhomályosítják saját valamikori szerepüket a rendszer fenntartásában. A szerző különösen Karel Bartošekről szedi le a keresztvizet, akinek őszintétlen és egyoldalúan ítélező ismert könyvét magyarul is kiadta a Hamvas Inté-

zet.³ Sokkal kevésbé igazságos a Karel Kaplan életművét illető bírálólat, amely végigvonul szinte az egész monográfián. Azt persze Blaive is elismeri, hogy a témakörben Kaplan tekinthető a legkomolyabb történésznek, aki monumentális anyagot tárt fel és minden vonatkozásban megkerülhetetlen. Kaplan szemére veti azonban, hogy a hatvanas években azzal a kiváltsággal rendelkezett, hogy áttanulmányozhatta a rezsim archívumait, s hatvannyolc utáni emigránsként ennek az előnynek a birtokában monopolizálta a cseh sztálinizmus kutatását. Bartošekkel ellentétben Kaplan nem titkolja ugyan saját múltját, de rokonszenve állítólag a reformkommunista hagyományhoz vonja. Ennek megfelelően keresi a kommunista párt kulturális (értsd: demokratikus) gyökereit, s úgy értékeli azt, hogy ebből fakadt a liberális színezetű „emberarcú” szocializmus kísérlete 1968-ban.⁴

A Kaplannal folytatott polémia kiterjed a francia történész könyvének harmadik részére is, amelyben az 1956-ban elmaradt tiltakozó akciók mélyebb történelmi okai kerülnek terítékre. Aligha kétséges, hogy az első csehszlovák köztársaság 1938-as kapitulációja és a brutális német megszállás maradandó pszichológiai nyomokat hagyott a társadalom túlnyomó részében, s ez megkönnyítette a kommunisták dolgát. Lélektanilag hasonló csapdahelyzethez vezetett a hárommillió német lakosság háború utáni kíméletlen kiűzése is, amely nemcsak a ruszofil (ha tetszik „pánszláv”) érzéseket forrósította fel, hanem az új köztársaság demokratikus rendjén is tátongó sebet ütött. (Miért kellett a részben igazolható büntetést a német lakosság egészére „válogatás nélkül” kiterjeszteni? – teszi fel a kérdést a szerző, s végső értékelésében megállapítja: „Az új köztársaság »eredendő bűne« hasadást idézett elő a totális rezsim elleni védekezésben.”)⁵ Az 1948-as kommunista hatalomátvétel megítélésében Blaive a demokratikus erők ellenállásának gyengeségét hangsúlyozza, s gúnyosan idézi a Kaplan által bevezetett „převrat” (politikai fordulat, államfordulat) kifejezést. A szerző egész gondolati építményének az ellentmondásossága azonban éppen ezen a ponton világlik ki a legélesebben! Egyrészt azt sugallja, hogy a kommunisták – támogatva a lakosság többségétől – már 1945-től kezdve a hatalom legfőbb birtokosai voltak, s negyvennyolc februárjában nem volt szükség semmiféle „nagy fordulatra”, mert a csehek már előzetesen elfogadták a „kommunista jövő” perspektíváját. Másrészt azonban Kaplan szemére

³ Karel BARTOŠEK: *Vallanak az archívumok. Prága–Párizs, 1948–1968*. Hamvas Béla Intézet, Budapest, 2003.

⁴ Muriel BLAIVE: i. m. 165–168.

⁵ Uo. 255, 311.

veti, hogy 1997-ben megjelent összegző művében⁶ elhárítja a kellemetlen kérdést, miszerint a demokraták miért adták meg magukat ellenállás nélkül. A két állításnak egyetlen közös eredője van: a csehek olykor valóban megszépített demokratikus hagyományainak, illetve a masaryki köztársaság „szociáldemokrata ethosának”⁷ leértékelése. Szerencsére Blaive könyvéhez terjedelmes utószó társul, amelyben Jiří Pernes elégező bizonyos korrekciókat. A szerző persze hangsúlyozza, hogy az utószó műfaja nem teszi lehetővé az érdemi vitát, de aztán alapvető kiegészítéseket tesz. Fejcsóválva jegyzi meg, hogy a francia történész „nem volt képes megtartóztatni magát” a korabeli vicc idézésétől: „Ötvenhatban a magyarok úgy viselkedtek, mint a lengyelek, a lengyelek úgy viselkedtek, mint a csehek, a csehek pedig úgy, mint a disznók.”⁸ A cseh ötvenhat bemutatásához érdemes tehát Pernes megjegyzéseit az eredeti könyvvel együtt – s a további szakirodalommal szembesítve – tárgyalni. Annál is inkább, mert időközben Karel Kaplan is közzétett egy igen vaskos művet, amelyben minden eddiginél nagyobb levéltári anyagot publikált az 1953–56-os időszakra vonatkozóan.⁹

Vitathatatlan persze, hogy az 1956-os Csehszlovákiában viszonylagos nyugalom uralkodott, nem robbantak ki tömegtüntetések, de az is tény, hogy áprilisban és májusban addig példa nélküli értelmiségi tiltakozásokra került sor. Nem igaz tehát, hogy a szovjet párt XX. kongresszusa nem rázta meg az országot. Hruscsov titkos beszéde sokkolta a csehszlovák pártvezetést, amely retorikai engedmények árán a lehető legkisebb korrekcióra törekedett, ám az eseményeket mintegy két hónapon keresztül nem tudta teljesen kézben tartani. Március végétől az írók, a szak-szervezetek és az ifjúság lapjai egyre gyakrabban írtak Sztálin „személyi kultuszáról”, és nyílt vitát sürgettek. A nyugtalanság rövidesen elérte a párt alapszervezeteit, ahol éles felszólalások hangzottak el, és egyre nőtt azoknak a száma, akik a párt rendkívüli kongresszusának összehívását szorgalmazták. Májusban már 425 alapszervezet nyilatkozott a kongresszus összehívása mellett, 190 vidéken, de Pozsony kivételével Szlovákiában egyetlenegy sem.¹⁰ A vita megmozgatta a legálisan működő nem kommunista pártokat is, amelyek nagyobb beleszólást követeltek az or-

⁶ Karel KAPLAN: *Pět kapitol o únoru*. (Öt fejezet februárról.) Praha, 1997.

⁷ Jacques RUPNIK: Közép-kelet-európai populizmus az Unión belül. 2000, 2006/12. 29.

⁸ PERNES: *Rok 1956 očima československého historika*. (Az 1956-os év egy csehszlovák történész szemével.) In: Mariel BLAIVE: i. m. 462.

⁹ Karel KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. (A kommunista Csehszlovákia krónikája. Az olvadás korszaka.) Brno, 2005.

¹⁰ Uo. 418.

szág irányításába. A titkosszolgálati jelentések idézik Beneš egykori pártjának tisztségviselőit, akik a kulturális élet szabadabbá tételét, illetve a közép-európai térség semlegességét fontolgatták.¹¹ Egyházi körökben követelték Beran érsek és három püspök internálásának megszüntetését, a laikus vallási élet felszabadítását. Az egyetemeken viharos gyűlésekre került sor, melyeken politikai követeléseket is megfogalmaztak (sajtószabadság, egyenrangúságon alapuló kapcsolat a Szovjetunióval, a nyugati rádiók zavarásának megszüntetése, a kommunista párt vezető szerepe ne kötelező utasításokban érvényesüljön).¹² Ebben a légkörben ült össze április 22-én az írószövetség második kongresszusa, amely a hatalom és az értelmiség leglátványosabb összeütközését hozta el. A pártvonalhoz hű irodalmi funkcionáriusok beszédei után František Hrubín, majd a későbbi Nobel-díjas költő, Jaroslav Seifert kesztyűt dobott a hivatalos irodalompolitika képviselői, illetve az ülésteremben jelenlévő párt- és államvezetők elé. Hrubín beszéde volt az élesebb, Seiferté viszont tűnődve elmélkedő hangütésével mélyebben megrázó. Egyikük sem volt harcos típus, megmaradtak az irodalmi diskurzus keretei között. Hrubín a „hattyú halálának” Mallarmét idéző metaforájából bontotta ki gondolatmenetét, mely szerint a legutóbbi évek cseh irodalma a „dogmák jegébe” fagyott, mai állapota „egészségtelen és megalázó”, és most jött el a pillanat, amikor egy pártonkívüli írónak – amilyen ő maga is – fel kell emelnie szavát. Bíráltta az írói szabadság korlátozását, a szocialista realista kurzusból ki-rekesztett baloldali hagyományok negligálását, a Jiří Kollář elleni „brutális támadásokat”, melyeket az „embertelen és kulturálatlan” jelzővel illetett. Keserűen hozta fel František Halas, az 1949-ben elhunyt kommunista költő esetét, akinek halállal viaskodó katasztrofista líráját megbélyegezte és betiltotta a Ladislav Stoll vezényelte irodalompolitika.¹³

Seifert beszéde inkább az írói szerep hagyományos képzetkörére épült: „Nem egyszer hangsúlyozták, hogy az írók a nemzet lelkiismerete... Félek, hogy már hosszú évek óta nem voltunk a tömegek lelkiismerete, sőt mi több, nem voltunk önmagunk lelkiismerete sem.” Hozzátette: „Szép dolog, ha a költők megtámogatják a politikát, de merem mondani, nem kevésbé szép, hogyha szembeállnak vele.” Felszólította író társait a „jogtalanságok orvoslására”, az elhallgattatott és bebörtönzött írók rehabilitálására, akik „már eleget vezekeltek a maguk politikai bűnei és hibái miatt”.¹⁴

¹¹ Uo. 378.

¹² Muriel BLAIVE: i. m. 93–94.

¹³ *Literární noviny*, 1956/18. Újraközzölve: Michal PRIBÁŇ (szerk.): *Z dějin českého myšlení o literatuře*. II. 1948–1958. Praha, 2002. 432–440.

¹⁴ *Literární noviny*, 1956/19. Újraközzölve: Michal PRIBÁŇ: i. m. 440–443.

Hrubín és Seifert felszólalása alatt, miként Milan Jungmann írja visszaemlékezésében, olyan csend honolt az ülésteremben, mint egy templomban – tapintható volt a feszültség –, s a beszédek végeztével viharos éljenzés, hosszantartó taps adott nyomatékot az elhangzott szavaknak.¹⁵ A pártvezetés jelen lévő képviselői természetesen tudatára ébredtek, hogy a demonstráció ellenük irányul, s nem maradtak adósak a válasszal. Szót kért Zápotocký államelnök, aki magát írónak tekintette, s visszaautásította „Hrubín, Seifert és más elvtársak” állítólag „demagóg” beszédeit, melyek szerinte az „új szocialista élet” ellen irányultak. A hivatalos politika tollforgatói ugyanakkor támadásba lendültek mind a kongresszuson, mind a sajtóban. Az írószövetség hetilapja, a *Literární noviny* azonban a hangfelvétel alapján cenzúrázatlanul közölte a beszédeket, melyeket más lapok is átvettek, így a vita a legszélesebb nyilvánosság előtt zajlott, s élénk érdeklődést keltett. Blaive könyvének utószavában Jiří Pernes megállapítja, hogy a francia történész lebecsüli az írókongresszus jelentőségét, s ezért egy sor további mozzanatot említ, ami a központi akarat gyengülését mutatta. (Vitězlav Nezval, aki bevezető előadásában lojális hangot ütött meg, második felszólalásában a „szocialista realizmus” módszerének elhagyását indítványozta; egy írónő nyíltan követelte a cenzúra megszüntetését; a pártvezetőség válságtanácskozásán nem a *Literární noviny* betiltásáról döntöttek, hanem két konkurens hetilap alapításáról stb.)¹⁶ Az elkövetkező hónapokban a hivatalos irodalompolitika átmenetileg engedményekre kényszerült, nőtt a publikációs szabadság, de az év végén megindult visszarendeződés következtében a bebörtönzött írók többségét csak az 1960-as amnesztiával engedték szabadon.

Az írószövetség viharos kongresszusa mellett a kritikai hullám másik tetőpontját a májusi diákfelvonulások jelentették. A hagyományos diák-majális 1949 és 1955, illetve 1957 és 1965 között be volt tiltva, de az ötvenhatos év ebben is rendhagyónak bizonyult. Miután a diákok követeléseai megjelentek a sajtóban, az általános nyugtalanság közepette a hatóságok jobbnak látták engedélyezni az eredetileg vidám, politikamentes felvonulásokat, amelyek azonban egyértelműen kifejezték az ifjúság véleményét a politikai változások szükségességéről. A május 20-án megrendezett prágai majális inkább allegorikus ünnep, bolondos utcai karnevál volt, mint politikai tüntetés – de politikai jelszavak is feltűntek a transzparensen, melyeket a civilruhás rendőrök időről időre elkoboztak. Letartóztatásokra nem került sor, a diákok inkább csak kifiguráz-

¹⁵ Milan JUNGSMANN: *Literárky – můj osud*. (Sorsom: a *Literární noviny*.) Brno, 1999. 36.

¹⁶ Jiří PERNES: i. m. 472–473.

ni akarták a hatalmon lévőköt, politikai mozgalmat nem kívántak szervezni. A majális szabad légköre így is félelmet keltett, és a pártvezetés már másnap szigorú rendszabályokról döntött. Május folyamán a neosztálinista pártközpont egyébként is átvette a kezdeményezést, a júniusi országos pártértekezleten sikerült elfojtania a desztalinizációs törekvéseket, majd beindította az „antirevizionista” kampányt, amelynek hatására a tiltakozó mozgalmak szeptemberre kifulladásra kerültek. A párton belüli ellenállás kudarcáról Blaive idézi Jiří Pelikán húsz évvel későbbi, emigrációban megjelent könyvét, amely szerint az önkritikai hullám azért csendesedett le, mert a hangadókkal nyomatékosan közölték, hogy ha kitartanak a rendkívüli kongresszus összehívása mellett, ki lesznek zárva a pártból és elvesztik állásukat – néhány esetben ez meg is történt –, mire a többség meghátrált. Azokat a pártszervezeteket, amelyek nem engedelmessé váltak a központi akaratnak, feloszlatták.¹⁷ Mindehhez a francia történész jellemző kommentárt fűz: „Elegendő volt kizárni néhány tagot, hogy a többieket eltöltse a félelem és visszahőköljenek a további kérdésektől, s ez inkább a gyenge ellenállás jele volt a KP magjában, mint az elnyomó politika következménye.”¹⁸ Pernes szerint azonban téves Blaive közlése, hogy csak a párttagok 1%-a követelte volna a rendkívüli kongresszus összehívását, mivel ez az adat az apparátus manipulált belső jelentéseinek alapul.¹⁹ (Kaplan fentebb már idézett adatai szerint ez az arány 14–20% között ingadozott a kritikus két hónapban.)²⁰ Mindez nem változtat azon, hogy amire a lengyel és a magyar események legélesebb szakaszukba jutottak, a cseh társadalom kritikus csoportjai szétesetten és csalódottan figyelték a fejleményeket.

Természetesen Blaive nem téved abban, hogy az eredeti kérdésre, vagyis a forradalmi megmozdulások elmaradására csak összetett válasz adható, amely a konkrét eseményeket mélyebb, esetenként több évtizedes folyamatok kontextusában értelmezi. Kétségtelen, hogy a csehszlovák állam fejlődésében súlyponti szerepet betöltő cseh társadalom közelmúltja és politikai érzülete 1956-ban több lényeges ponton különbözött az antikommunista és szovjetellenes felkelés küszöbére jutott lengyel és magyar társadalomtól. A második világháború eseményei és ennek lezárása Csehországban nem hagyott vissza olyan nemzeti traumát, amely a sértettség érzését adott esetben a fennálló hatalom ellen fordíthatta. Ép-

¹⁷ Jiří PELIKÁN: *S' ils me tuent...* Paris, 1975. 112.

¹⁸ Muriel BLAIVE: i. m. 88.

¹⁹ Uo. 85; Jiří PERNES: i. m. 469.

²⁰ Karel KAPLAN: i. m. 418.

pen ellenkezőleg, általános volt a meggyőződés, hogy az 1938-as müncheni egyezményrel a Nyugat magára hagyta, sőt elárulta Csehszlovákiát, s a nemzet fennmaradását is veszélyeztető brutális német megszállást elsősorban a szovjet hadsereg erőfeszítései törték meg. A nemzeti kérdésből fakadó ressentiment a hárommillió német lakosság kegyetlen kiűzésére összpontosult, amelynek igazságtalansága paradox módon tartósította az önváddal elegyedő nacionalista reflexeket, tág teret nyitva a „hazafiságra” apelláló hatalmi manipulációknak. 1945-ben a Beneš fémjelezte polgári baloldal képviselői a Kelet és Nyugat közti közvetítő szerepre készültek, elismerve a térségben a szovjet elsőbbséget. A kezdetől fogva kulcspozíciókban lévő kommunisták sem gondoltak arra, hogy a szovjet mintát egy az egyben fogják átültetni. A cseh társadalom 1945-ben eleve baloldali, ha úgy tetszik: szocialista volt, a kommunisták társadalmi támogatottsága messze fölülmúlta a térség többi országát. Az 1946-os választásokon a cseh országrészekben csálás nélkül megszerzték a szavazatok 40%-át, és a belsőleg megosztott szociáldemokrata és balközép pártokkal alkottak koalíciót.

Blaive egyik recenzense elképedve mutat rá, hogy a választások értékelésekor a francia történész összeadja a három „szocialista” pártra leadott szavazatokat, s az így kijött 79%-os „impreszív” adattal kívánja bizonyítani a cseh társadalom elkötelezettségét a folyamatban lévő változások mellett.²¹ Ha viszont eltekintünk ettől a prekoncepciótól, akkor semmi értelme sincs a „szocializmussal” szembeni alternatívát egyedül a katolikus néppártban megjelölni, amelyre sok nem szocialista beállítottságú szavazó eleve nem volt hajlandó voksolni. Más párt pedig nem működött a cseh országrészekben, s alapításukra sem volt gyakorlati lehetőség, mivel ehhez a legális pártokat összefogó Nemzeti Front engedélyére volt szükség, amelyet a kommunisták megtagadtak volna. A két háború között a felszabadulás pillanatában betiltott agrárpárt számított a legerősebb politikai erőnek, amely a konzervatív parasztságra támaszkodó jobbközép gyűjtőpártnak volt tekinthető, de legerősebb áramlata 1938 őszén, a rövid életű második köztársaság idején tekintélyelvű diktatúrát vezetett be, s számos képviselője részt vett a német megszállás idején működött protektorátusi kormányzatban. Jelentős agrárpárti személyiségek ugyanakkor tagjai voltak Beneš emigráns kormányának, s 1945-ben az elnökhöz legközelebb álló nemzeti szocialista pártban kaptak képviselői mandátumot. Ez a párt megtévesztő neve dacára balkö-

²¹ Vit Smetana cím nélküli recenziója: *Dějiny a současnost*, 2001/6. 63–64. – Vö. Muriel BLAIVE: i. m. 266.

zép formáció volt, a masaryki hagyományok letéteményesének tekintette magát, de elfogadta a bankok és a nagyipar államosítását, s negyvenöt nyarán kivette a részét a németellenes nacionalista hisztériából – sőt olykor szította is azt. A választásokon másodikként futott be, éles polémiát folytatva a kommunistákkal, s nem hagyott kétséget afelől, hogy a szocialista jellegű társadalmi változásokat a polgári demokratikus berendezkedés fenntartása, sőt konszolidációja, illetve az ország függetlenségének megőrzése mellett képzelel. Az agrárpárt betiltása azonban meglepő módon inkább kedvezett a kommunistáknak, mint ellenfeleiknek, mert a németek és a nagybirtokosok földjeinek szétosztása széles paraszti tömegeket állított a szociális demagógiában utcahosszal vezető párt mellé. (Mint Václav Černý írja: „Ez nem tanúskodott ugyan a cseh falu politikai előrelátásáról, de nem is a parasztok dolga volt, hogy mérlegeljék, milyen veszélyekkel jár veleszületett »földhöz ragadt« harácsoló kapzsiságuk, s hogy egy idegen ország [értsd Szovjetunió] történelmi tapasztalatai alapján elemezzék ama politikai elv fondorlatos voltát, amely programszerűen magántulajdonba adja a földet, hogy aztán következő állomásként *ugyanennek a programnak az alapján* a kollektivizáció révén megszüntesse ezt a földtulajdont.”)²²

Az igazi választóvonal a kommunisták és a többi párt között húzódtott, amely azonban benyúlt a koalíciós pártok belső szervezeti életébe is, mivel a kommunisták által beépített vagy nekik lekötözött politikások folyamatosan akadályozták az ütőképes ellenérő kialakulását. Különösen így volt ez a marxista alapon álló szociáldemokrácia esetében, amelynek vezetői közelebb álltak a kommunistákhoz, mint tagságuk túlnyomó része. A szociáldemokrata párt nem volt hajlandó részt venni egy antikommunista kormánytöbbség kialakításában, s félelemmel egyes habozó magatartásuk hozzájárult a kommunista hatalomátvétel sikeréhez. Hiába ragaszkodtak a demokratikus szocializmus axiómájához, a döntő pillanatban késlekedve vonták vissza minisztereiket a kormányból, az ipari központokban többnyire bekapcsolódtak a puccskíséret bázisául szolgáló „üzemi bizottságok” tevékenységébe (amelyre egyébként szindikalista múltjuk miatt is kötelezve érezték magukat). Jellemző a sorsa a „centrista” Bohumil Laušmannak, aki 1947-ben átvette a párt vezetését a kriptokommunista Fierlingertől, ám 1948 februárjában meghátrálni kényszerült a kommunisták és pártja balszárnyának nyomása miatt, s ezért jutalmul néhány hónapra miniszterelnök-helyettesi rangra emelték. Miután a következő évben emigrált, a csehszlovák

²² Václav ČERNÝ: *Paměti 1945–1972*. (Emlékiratok.) Brno, 1992. 180.

titkosszolgálat Bécsből elrabolta, majd a börtönben tisztázatlan körülmények között 1963-ban (!) meggyilkolták.²³

A szellemi élet meghatározó képviselőinek elsöprő többsége a szocializmus, de nem kifejezetten a szovjet modell felé tájékozódott. Az írók jelentős része tagja volt a kommunista pártnak, sokan – s éppen a legnevesebbek – még a háború előttről. Ferdinand Peroutka, a két világháború közötti korszak legjelentősebb liberális publicistája kijelentette: „A szocializmus olyan mértékben, olyannyira bensőségesen megegyezik a jelen és a jövő anyagi és pszichológiai erőivel, hogy mindaz, ami elvi alapon ellene szegül, nem tekinthető másnak, mint reakciónak.”²⁴ A nem kommunista értelmiség többségéhez hasonlóan Peroutka helyeselte a nagyipar államosítását, amelyet a politikai demokráciát kiegészítő „gazdasági demokrácia” nélkülözhetetlen feltételének tartott. A szociáldemokrata és társutas baloldali értelmiség a személyi szabadságot, a civil társadalom autonómiáját a cseh szocializmus szerves részének tekintette. A politikai krízis döntő pillanatában azonban sem ők, sem pártjaik nem mutattak kellő erőt és eltökéltséget. (A cseh önkritikai gondolkodás egyik legnagyobb alakja, Václav Černý írja: „Demokratáink között alig maroknyi valóban teljes értékű, magasan az átlag fölé emelkedő [...] személyiséget látok, akik előtt világos volt, mi a tétje ennek az élet-halál harcnak. Jellemző, hogy mindannyian pártokon kívül és pártokon felül álló emberek voltak, akik a demokráciát mint elvet képviselték, s a napi politikai könyöklésben nem vettek részt. Ilyen volt Jan Masaryk, Josef Beran érsek, Ferdinand Peroutka.”)²⁵ Kétségtelen, hogy a demokratikus pártok emberanyaga hagyott némi kívánnivalót maga után, hiszen a németekkel szembeni ellenállásban éppen a legrátermettebb fiatal értelmiségiek veszítették életüket. Nem helytálló azonban Blaive beállítása, hogy a demokraták ellenállás nélkül megadták volna magukat.²⁶ Pernes hangsúlyozza, hogy szembe akartak szállni a kommunistákkal, de harcukat a parlamenti demokrácia szabályai szerint akarták megvívni. Miniszterek beadták a lemondásukat, hogy így kényszerítsék ki Gottwald kormányfő távozását, de a kommunista vezető nem adta vissza megbízatását a köztársasági elnöknek, hanem a megüresedett miniszteri helyekre kooptálta a demokratikus pártok szakadár „balszárnyának” jelentéktelen támogatóit. Az utcára szólított kommunista tömegekkel szemben

²³ Vö. Karel BARTOŠEK: i. m. 217.

²⁴ Petr FIDELIUS: Byl Peroutka liberál? (Liberális volt-e Peroutka?) *Kritický sborník*, 1991/3. 27.

²⁵ Václav ČERNÝ: i. m. 182.

²⁶ Muriel BLAIVE: i. m. 209–210.

a fiatal nemzeti szocialisták ellentüntetésre hívtak fel (Pernes feltételezi, hogy hasonlóan nagy tömegeket tudtak volna mozgósítani). A demokratikus pártok vezetői azonban elvetették az ellentüntetés lehetőségét, mivel nem akarták a kormányválságot kivinni az utcára, ami erőszakos összetűzésekre vezetett volna. Pernes szerint éppen Kaplan igazolta, hogy a demokratikus politikusok más gondolatvilágban éltek, mint a kommunisták, és törvényes keretek között akarták tartani a politikai küzdelmet. Mindez nem azt jelenti, hogy ellenállás nélkül megadták volna magukat, hanem azt, hogy nem számoltak a törvényes rend felrúgásával.²⁷

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel a belügyi erők és a szervezett munkásság közös akciójaként valósult meg: több volt mint államcsíny, kevesebb mint társadalmi forradalom. Jelentős tömegek, mindenekelőtt a lelkes szakszervezetek is támogatták, amelyek nem képviselték ugyan a társadalom egyértelmű többségét, de hasonló nagyságrendű szervezett erő nem volt a porondon. Blaive azonban ezen a ponton is csúsztat, amivel azt kívánja nyomatékosítani, hogy a csehek a „kommunista jövőt” maguk választották. Könyvének egyik recenzense rámutat arra, hogy a francia történész elfogadja a kommunista párt vidéki szervezeteinek becslését, amely szerint a hatalomátvétel idején a párt támogatottsága 58–59%-ot ért el – ellentétben Hubert Ripka több nyelvre lefordított memoárjának közlésével, amely legfeljebb 30%-ra taksálja ugyanezt. Ripka adata azonban Václav Kopecký kommunista tájékoztatási miniszter 1948. januári titkos felmérésén alapul, a Blaive által idézett számok pedig a hatalomátvételt követő hetekből.²⁸ Minden jel arra mutat, hogy a kommunisták támogatottsága 1947/48 fordulóján számottevően gyengült, s a tavaszra tervezett választások előtt ki akarták erőszakolni a döntést. Máig történelmi mérlegelés kérdése, hogy a prágai államcsíny szükségszerűen vezetett-e a szovjet típusú totalitárius rendszerhez, vagy csak külső erők kényszerítették ki a „szocializmus csehszlovák modelljének” feladását.²⁹ A hatalomátvétel után a cseh kommunisták mindezenesetre alávetették magukat a moszkvai irányelveknek, de az 1952-es Slánský-pernek szovjet szempontból az volt az egyik értelme, hogy bármiféle különutas kísérlettől elrettentsék a párt döntéshozó központjait.

A csehszlovák sztálinizmus kiépülése szellemi és anyagi értelemben egyaránt katasztrófát jelentett az országnak, de a kommunista párt tár-

²⁷ Jiří PERNES: i. m. 460–462.

²⁸ Smetana, i. m. 64. – Vö. Hubert RIPKA: *Únorová tragédie: svědeckví přímého účastníka*. (Februári tragédia: egy közvetlen résztvevő tanúvallomása.) Brno, 1995. 182–183. – Vö. Muriel BLAIVE: i. m. 272.

²⁹ FEJTŐ Ferenc: *A népi demokráciák története*. Magvető Könyvkiadó, Budapest–Párizs, 1991. 162.

sadalmi beágyazottságát nem szüntette meg automatikusan. A lakosság számához viszonyítva a CSKP volt a világ legnagyobb kommunista párta, de tagságának politikai beállítottsága nem volt teljesen homogén. A már 1948-ban kezdődő törvénytelen bebörtönzések, kivégzések és a propagandával kombinált mindennapi terror megfélemlítette a társadalmat, elkéséřítette az értelmiségi rétegeket (beleértve a kommunisták egy részét is). Amikor Blaive cáfolja a történeti irodalomban szerinte elterjedt feltevést, hogy a terror mértéke Csehszlovákiában felülmúlta a térségbeli országokét „együttvéve”, meggyőzően utasítja el a számszerően nem igazolható túlzásokat (bár az az olvasó benyomása, hogy itt csupán egy alkalmi tévedéssel hadakozik). Elveti azonban a Jacques Rupnik 1981-es könyvében olvasható megállapítást is: „A terror periódusa az ötvenes évek Csehszlovákiájában hosszabb és gyilkosabb volt, mint máshol Kelet-Európában”.³⁰ Karel Kaplan összegző művei is arra a megállapításra futnak ki, hogy az erőszak foka Csehszlovákiában volt a legnagyobb. Blaive azonban a lengyel és magyar statisztikai adatok alapján arra a következtetésre jut, hogy a két utóbbi országban többen kerültek börtönbe. Számokkal nehéz vitatkozni, de a terror számszerűsítése nem feltétlenül irányadó. Kétséget ébreszt Blaive következtetése is: „Sem a Gottwald-, sem a Novotný-rezsim sohasem volt különösen könyörtelen.”³¹ Ezzel szemben nyomós érveket lehet amellett felhozni, hogy a politikai elítéltek statisztikai adataitól függetlenül a nagy nyilvánosság előtt zajló kirakatperek száma és az itt született ítéletek súlyossága nagyobb megfélemlítő potenciált halmazott fel, mint a többi kelet-európai országban. A Rajk-ügy analógiájára megrendezett Slánský-per mellett érdemes emlékeztetni legalább két nagyszabású kirakatperre, amely a középrétegek ellenállását volt hivatva végleg megtörni. 1949-ben tartóztatták le Milada Horáková asszonyt, a nemzeti szocialista párt egykori vezető képviselőjét, aki névadója lett a korszak legnagyobb, kulcsfontosságú kirakatperének. A konstruált per kapcsán a nem kommunista pártok több ezer aktivistáját tartóztatták le. A manipulált nyilvánosság előtt zajló főperben nyolc nemzeti szocialista, két-két néppárti és szociáldemokrata politikust állították bíróság elé, de hozzájuk csapták Závíř Kalandrát, az ismert antisztálinista kommunistát (mellesleg történészt és szürrealista teoretikust) is, aki egyáltalán nem ismerte Horákovát. Négy halálos ítélet született, Kalandrát és Horákovát kivégezték. A mellékperekben 639 személy ellen jártak el, 10 halálos ítéletet és 48

³⁰ Jacques RUPNIK: *Histoire du parti communiste tchécoslovaque*. Paris, 1981. 15.

³¹ Muriel BLAIVE: i. m. 202. (Az egész okfejtés: 187–205.)

életfogytiglant szabtak ki.³² Példátlanak mondható a katolikus írók ellen rendezett kirakatper is, amelyben huszonhárom ismert író és tudóst állítottak bíróság elé, kirívóan magas börtönbüntetéssel sújtva őket.

A Sztálin halálát követő bizonytalan hónapokban nem maradt el a társadalmi robbanás sem. A gazdaság militarizálása, a nagyipar ésszerűtlen fejlesztése, valamint az ebből fakadó ellátási nehézségek súlyos válsághoz vezettek, amelynek nyomán a kormányzat a valutareform félelmetes fegyveréhez nyúlt, és leértékelte a lakossági megtakarításokat. 1953 június 1-jén, a pénzügyi reform bejelentésének másnapján komoly sztrájkok robbantak ki az ipari központokban, a pilseni Škoda-gyár munkásai megrohanták és feldúlták a városházát, elfoglalták a helyi rádióállomást. A lázadást csak különleges egységek bevetésével tudták leverni, a hangadókat bebörtönözték vagy munkatáborba zárták. Blaive „elhanyagolható”-nak nevezi a sztrájkokban résztvevők számát, a pilseni lázadást pedig a Škoda-gyár vezetésének hibáival – mint speciális okkal – magyarázza.³³ Vele szemben Pernes amellel érvel, hogy nem elég az ellenállás hiányának okait keresni, hanem fel kell tenni a kérdést, hogy a társadalom belenyugodott-e a helyzetébe. Úgy értékeli, hogy az elégedetlenség folyamatosan parázslott a hamu alatt, s időről időre kifejezést nyert. Sztálin halálának bejelentése után, még a pénzreform előtt bombamerénylet következett el az egyik vidéki pártszékház ellen, áprilisban Prostějovban több száz ember tüntetett, a rendőrség azonban gyorsan lefogta a kezdeményezőket. A pénzreformot követően mintegy 130 spontán sztrájkra került sor, de az erőszakapparátusnak sikerült elszigetelnie a tiltakozásokat. Pilsenben 650 embert tartóztattak le, ebből 331-et ítéltek el (Ostravában 84 embert, Prágában 61-et vettek őrizetbe). A rezsimmel szembeni ellenállás tehát létező jelenség volt, a nyugtalanság széles rétegeket érintett.³⁴

Sztálin halála után a cseh pártvezetés azonban képes volt a politikai irányvonal korrekciójára. A Zápotocký névéhez köthető új kurzus, amely hasonlóságot mutat Nagy Imre 1953-as programjával, rendkívül gyors ütemben emelte a lakosság életszínvonalát, engedélyezte a mezőgazdasági szövetkezetekből való kilépést, lényegesen növelte a fogyasztási cikkek kínálatát. 1956 küszöbén enyhült a szociális feszültség, csökkent a kommunista párt elszigeteltsége, de téves az a következtetés, hogy a kormányzat mintegy megvásárolta a lakosság lojalitását. A felkelések

³² Karel KAPLAN: *Nekrvavá revoluce*. (Vértelen forradalom.) Praha, 1993. 272–280.

³³ Muriel BLAIVE: i. m. 183–185.

³⁴ Jiří PERNES: i. m. 463–465.

ugyanis a kényszerítő intézkedések oldódásával, a politikai ártrendeződések sodrában alakulnak ki, amihez Csehszlovákiában hiányzott egy további fontos előfeltétel. Az egykorú lengyel és magyar események fel-futó szakasza értelmezhető úgy is, mint a párt egyik vagy másik frakciójának harca a főhatalomért a tömegnyomás felhasználásával. A pártellenzék nyílt fellépése bizonyos teret adott azoknak is, akik Gomulka vagy Nagy Imre lobogója alatt menetelve nem elégedtek meg a pártvonal pusztá kiigazításával. A csehszlovák pártvezetés egysége azonban – a kulisszák mögötti harcok dacára – nem bomlott meg a nyilvánosság számára is érzékelhető módon, és nem lépett fel egy olyan politikus, aki mintegy katalizálta volna az ellenzéki mozgalom kialakulását. Ehhez járult az a nem lebecsülhető körülmény, hogy a lengyel és magyar események idején az erőszakapparátus mindvégig intakt maradt.

Az október 23-i magyar felkelés kirobbanását a csehszlovák pártvezetés rögtön ellenforradalmi jellegűnek nyilvánította, és ennek megfelelően járt el a napi sajtó is, amelyben viszonylag részletes (de persze tendenciózusan torzító) tudósítások jelentek meg. A lakosság körében vegyesebb volt a visszhang, és nem kevesen tekintettek rokonszenvvel a budapesti eseményekre. A belügyminisztérium október 24-én első fokú készültséget rendelt el; különösen az október 28-i nemzeti ünnep kapcsán vontak össze jelentős rendőri erőt. A Karel Kaplan által összegyűjtött belügyi jelentésekből kitűnik, hogy széles körben vitatták a híreket, röplapok és falfrkák terjedtek, de nyilvánosan csak elszigetelt esetekben buzdítottak a magyar forradalom követésére.³⁵ A félelem azonban nem volt alaptalan: mind a rendszer hívei, mind ellenfelei a liberalizáció új hullámára, illetve tiltakozó akciókra számítottak. Október 27-én egy nyolcfős csoport Jičín közelében megrohant egy fegyverraktárt – a támadást visszaverték ugyan, de még aznap éjszaka futtában kidolgoztak egy védelmi tervet az állami szervek megtámadása esetére, s az épületekhez tankokat vezényeltek.³⁶ Az október 28-ára tervezett Vencel téri tüntetés (nem nagy létszámú) szervezőit besúgás miatt még az előző napon őrizetbe vették.³⁷ A Kaplan által hosszú oldalakon át idézett belügyi jelentésekből azt lehet kiszűrni, hogy különösen október 30-a körül erősödött fel a nyugtalanság érzése, de a hangulat inkább várakozó volt, mint rendszerellenes. A cenzúra erősen kézben tartotta a sajtót, az árnyaltabb,

³⁵ Karel KAPLAN: *Kronika komunistického Československa*. I. m. 486–578.

³⁶ Jiří PERNES: Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák visszhangja. *Prágai Tükör*, 2006/5. 28. (A cikk eredeti változata: *Soudobé dějiny*, 1996/4. 594–618.)

³⁷ Muriel BLAIVE: i. m. 99–100.

kritikus megfogalmazásokat gyakran törölték a cikkekből.³⁸ A pártvezetés körében uralkodó félelmet a nyilvánosság is érezkelhette a *Rudé právo* október 31-i közleményéből, amelyben a párt politikai bizottsága drámai szavakkal ecsetelte a szocialista rend veszélyeztetettségét.³⁹

Az egyik legismertebb tiltakozó akciót, amely diákcsinnynek is minősíthető, Pernes az alábbiakban foglalja össze: „Október 31-ének éjjelén a nymburki tizenegy osztályos középiskola felsőbb osztályaiban a következő jelszavak jelentek meg az osztálytermekben: »Diákok! Ti vagytok a forradalom előőrsé! Nem szocializmust, hanem demokráciát akarunk! Együtt érzünk a szabadságáért harcoló magyar néppel! Örök időkre az USA-val! Halál a Szovjetunióra! Le a kommunizmussal, szabadságot akarunk!« A lefolytatott vizsgálatok bebizonyították, hogy a feliratokat az iskola négy tizenhat-tizenennyolc éves diákja készítette, akik ezt követően el akarták hagyni az országot. Az illegális határátlépés közben valamennyiüket elfogták. Tettüket beismerték, izgatás miatt büntetőeljárást indítottak ellenük.»⁴⁰

November elején a budapesti utcai lincseléseket színesen ecsetelő, propagandisztikus tudósítások hatására a közhangulat jelentősen módosult. A közvéleményben az aggodalom érzése erősödött fel, a véres atrocitások meghökkenést, ellenszenvet ébresztettek. Sokan, noha elégedetlenek voltak a kommunista rendszerrel, semmiképpen sem akartak vérontást. November 3-i rádióbeszédében Zápotocký államelnök a magyar forradalmat „fasiszta fehérterrorának” minősítette. A közvélemény megosztottságáról tanúskodik, hogy november 4-e után nőtt a kommunista funkcionáriusok elleni gyűlölet, de a magyarországi eseményeket sokan ellenforradalomként ítélték el.⁴¹ A második szovjet intervenciót követően a pártvezetés önbizalma gyorsan helyreállt, bár a közvélemény nyugtalansága csak hosszú hetek után múlt el. Nem véletlen, hogy a politikai bűncselekmények miatt elítéltek száma 1957-ben kiugróan magasnak tekinthető a megelőző és a következő évhez viszonyítva. (1957-ben mintegy 13 ezer embert ítélték el, míg 1956-ban és 1958-ban csak 3–3 ezret.)⁴² A magyar forradalom jelentős belpolitikai következménnyel járt: a pártvezetés az elégedetlenség diszkreditálására, mintegy elrettentő

³⁸ Karel KAPLAN: i. m. 478–480.

³⁹ Stanislav BALÍK: Az 1956-os események mint a poszttotalitárius átmenet mérföldkövei? *Prágai Tükör*, 2006/5. 31.

⁴⁰ Jiří PERNES: i. m. 28.

⁴¹ Uo. 29.

⁴² Karel KAPLAN: *Kronika komunistického Československa*. I. m. 595.

példaként állította a napi propaganda szolgálatába. A hamarosan kibontakozó revizionizmus elleni kampány megtörte a politikai változásokba vetett hitet, konszolidálta a neosztálinista rendszert, amely 1961-ig befagyasztotta a reformokat, elodázta a politikai perek felülvizsgálatát.

A november 4-ét követő időszak egyik jellemző esetének szenvedő alanya Karel Krejčí professzor volt, aki október közepétől többhetes tanulmányúton járt Budapesten. Közelről tanúja volt a forradalmi eseményeknek, német, francia és orosz nyelvtudása révén alaposan tájékozódott. A mindig csöndes, udvarias irodalomtudóst, aki a prágai egyetemnek akkor rektorhelyettese is volt, otthon felkérték, hogy az egyetemi pártbizottság által szervezett gyűlésen számoljon be a „budapesti ellenforradalmi eseményekről”. A zsúfolásig megtelt nagyteremben azonban Krejčí nem azt mondta el, amit az állampárt illetékesei vártak tőle. Nem cáfolta ugyan a párt hivatalos álláspontját, de a maga visszafogott modorában csak saját tapasztalatairól számolt be. A pártbizottság megrökönyödött titkára hiába bizonygatta, hogy a professzor nem azt látta, ami valójában történt, Krejčí nem volt hajlandó olyasmit állítani, ami nem vágott egybe tapasztalataival.⁴³ A botrányba fulladt nagygyűlés után ezért kizárták a pártból, eltávolították az egyetemről, de régi érdemeire való tekintettel a cseh akadémia irodalmi intézetében kutatói állást biztosítottak számára. Krejčí esete szemléletesen mutatja '56 őszének felemás prágai hangulatát: az önálló véleménynyilvánítás lehetőségét, illetve a határozott, de mégis korlátok közé szorított megtorlást.

Az irodalmi élet óvatos liberalizálódása ugyanakkor hozott bizonyos eredményeket, ami szerény mértékben tágította az irodalmi diskurzus kereteit. A betiltott írók közül 1956-ban újra kiadták az irodalmi katolicizmus egyik vezéralakja, Jaroslav Durych eredetileg 1925-ben megjelent varázslatos szép novellaciklusát (*Sedmikráska – Százszorszép*), egy újabb regényét folytatásokban kezdte közölni a *Lidová demokracie* című néppárti napilap. Nagy feltűnést keltett a masaryki hagyományokhoz kötődő Edvard Valenta *Kövesd a zöld fényt* (Jdi za zeleným světlem, 1956) című regénye, amelynek egzisztencialista ízü jellembrázolása szakított a bevett ideológiai klisékkel. Kiadták az írókongresszuson sokat emlegetett František Halas posztumusz kötetét, majd egy válogatást is életművéből. Az olvadás folyamata kisebb-nagyobb hullámzásokkal közel két évig tartott, ezalatt számos olyan könyv jelent meg, amelyet korábban bajos lett volna kiadni. Az irodalmi közélet figyelmének

⁴³ DOBOSSY László: Az 56-os forradalom prágai utóregzései. *Bohemia*, 1999/3–4. 46.

középpontjában a fiatal írók egy csoportját tömörítő – a magyarországi *Új Hanghoz* hasonló – *Květen* (1955–1959) című folyóirat óvatos kísérlete állt, amely a marxista társadalomelmélet érintetlenül hagyása mellett szakítani próbált a szocialista realizmus kötelező dogmájával.⁴⁴ A lap felemás nyitottságát mutatja, hogy 1956 szeptemberében, szerkesztői kommentár kíséretében leközlötték egy húszéves, ismeretlen fiatalember – bizonyos Václav Havel – vitacikkét, amely arra biztatta a fiatal írókat, hogy egyértelműen mondják ki a szocialista realizmus programjának tarthatatlanságát, s egyúttal tisztázzák viszonyukat a modern művészethez, különösen pedig a *Skupina 42* csoport inspiratív hagyományához.⁴⁵ A cikk alapján Havel meghívást kapott a fiatal írók novemberi konferenciájára, amelyet a dobříši kastélyban rendeztek, s ahol nagy feltűnést keltve részletesen ismertette a hivatalos ideológiát kikezdő irodalmi elképzeléseit. A tanácskozás zavarodott légkörben zajlott, árnyékokot vetett rá a magyar forradalom véres agóniája, s így történhetett meg, hogy egy ismeretlen fiatalember fellépése szabta meg a háromnapos vita menetét.⁴⁶ Az irodalompolitikai olvadás végpontját Škvorecký 1948-ban írt, *Gyávák* (Zbabeľci, 1958) című regényének kiadása és viharos betiltása fémjelzi. A következő évben kiteljesedett a hivatalos körök elmentádása: Hrabal már kiszedett első novelláskötetét bezúzták, Hrubín nyilvános bocsánatkérésre kényszerült 1956-os felszólalása miatt, s bár a *Květen* szerkesztőségi cikkben gyakorol önkritikát, a lapot véglegesen betiltották. Az ötvenes évek végére az olvadás korszakának legtöbb eredményét visszavette a neosztálinista kulturális politika.

A közép-európai országok ötvenhatos eseményeiből világosan látszik, hogy az egyes társadalmak elsősorban saját hagyományaik aktualizálásával illeszkedtek be az általános koráramlatba. Ugyanezt mutatja egyébként az 1989-es rendszerváltozást követő másfél évtized is. Nem lenne helyes az ötvenhatos év magyar fejleményeit etalonként kezelve a térség többi országának megítéléséhez használni. A cseh értelmiség, a társadalom mértékadó csoportjai az 1945 utáni három évtizedben a demokratikus szocializmus keretei között képzelték el a kibontakozást, és ez felelt meg érdekeiknek is. Jellemző epizód, hogy még az olvadás kezdetén, 1955-ben Jaroslav Seifert így beszélt egy olasz diákesten: „Nem vagyok kommunista, de nem vagyok reakciós sem. Amennyiben van még ma

⁴⁴ Zdeněk PEŠÁT: Časopis Květen a jeho hodnocení. In: *Časopis Květen a jeho doba*. Praha–Opava, 1994. 13–16.

⁴⁵ Václav HAVEL: Pochyby o programu. (Kétségek a programról.) *Květen*, 1956/57. 29–30. – Vö. Zdeněk PEŠÁT: i. m. 13–14. illetve Pavel KOSATÍK: Na Dobříši! (Irány a dobříši kastély!) *Host*, 2006/7. 18.

⁴⁶ Václav HAVEL: *Távkihallgatás. Karel Hviždala beszélgetései Václav Havellel*. Budapest, 1989. 42–44.

értelme a szónak, szocialista vagyok.”⁴⁷ Mindezt persze egy korabeli magyar értelmiségi is mondhatta volna, de Seifert szavainak szélesebb volt a kulturális beágyazottsága.

Az idegennek érzett szovjet típusú rezsimmel szembeni ellenállás leg-
hangsúlyosabb vonulatát Csehországban az az igény táplálta, amely
helyre akarta állítani a sokszólamú baloldali hagyományok kontinuitá-
sát. Nem véletlen, hogy 1968 első felében a legkínosabb belpolitikai kér-
dést a szociáldemokrata párt legalizálása jelentette. A hatvannyolcas
„prágai tavaszt” nem egyszerűen a véletlenek összjátéka indította el –
jöllehet az is –, hanem a pártvezetés egyik frakciójának és az önvád ér-
zésével küszködő értelmiségi elit kulturális eszményeinek a találkozása,
amelyet a párttagság döntő többsége is támogatott. Ugyancsak jellem-
ző epizód, hogy Václav Havel, egy nagypolgári család szabadszellemű
sarja 1968 nyarán a Hrzánský-palota holdfényben fürdő teraszán arról
gyózködté Dubček pártfőttitkárt, hogy jóformán az egész társadalom a
szocializmus oldalán áll, ez a kor kikerülhetetlen követelménye, mire
Dubček azt a kérdést ismételte: – Gondolja? Gondolja?⁴⁸

A cseh társadalom 1956-ban tehát nem szalasztott el semmiféle lehe-
tőséget, mert ennek előfeltételeit nem lehet külfönből importálni. A cse-
hek nem árulták el az '56-os közép-európai forradalmakat, mint ahogy
a magyar társadalom 1968-as passzivitása sem értékelhető a prágai ta-
vasz leverésének helyesléseként. A cseh reformértelmiség bizonyára job-
ban is „kijöhett volna” az ötvenhatos év küzdelmeiből, de ez már a
találgatások körébe tartozik. Másként ketyegtek az órák Prágában, Bu-
dapesten és Varsóban, ám ennek kevés köze van a nemzeti jelleggel kap-
csolatos teóriákhoz. Az 1956-os Csehszlovákiában nem értek még meg
egy radikális változás belső feltételei, amelyben kétségtelen szerepe volt
a Blaive által hangsúlyozott cseh nemzeti elfogultságoknak, illetve a
szomszéd népekkel szembeni bizalmatlanságnak is.⁴⁹ Tizenkét évvel később a csehek fordított szereposztásban játszották végig az eseményeket,
igazodva egy olyan forgatókönyvhöz, ami jobban illett saját történelmi
hagyományaikhoz. A közös közép-európai kontextushoz fűződő köte-
lékeiket azonban mi sem igazolja jobban, mint a *Literárny listy* 1968.
június 16-ára időzített cikke, amely az egész térségben egyedülálló mó-
don emlékezett meg Nagy Imre kivégzésének tizedik évfordulójáról.⁵⁰

⁴⁷ Karel KAPLAN: *Kronika komunistického Československa*. I. m. 657.

⁴⁸ JOHN KEANE: *Václav Havel. Politická tragédie v šesti dějstvích*. (Politikai tragédia hat felvonásban.) Praha, 1999. 148.

⁴⁹ Muriel BLAIVE: i. m. 287–302.

⁵⁰ OSVALD MACHATKA: Také jedno výročí. (Még egy évforduló.) *Literární listy*, 1968/16. 13.